

Koncept korupce v českém transformačním kontextu

VERONIKA LOPOUROVÁ*

Abstract: The Concept of Corruption in the Context of the Czech Transformation

This paper introduces an alternative concept of corruption. The cornerstone of the analysis is the model of secret transactions for profit, in which the actors give priority to informal particular norms over universal norms of democracy. Further, a model of corruption as a process is constructed. This model is applied to the social conditions as they have developed in the Czech Republic after 1989. Corruption seems to be a stable part of the social organization of the Czech society. It closely relates to the influence of pre-1989 networks, clientelism and nepotism. The combination of a weak official system (that should assert universal norms) and strong unofficial systems of community interests (that encourage corruption) builds a strong corruptogenic setting in the macrostructure. On the micro-level this outcome is fostered by the weak loyalty of nationals to the state and their tendency to distrust and resist the authorities.

Keywords: corruption, democracy, norm, transformation, clientelism, nepotism, social transaction, Czech society.

V českém prostředí se odborná diskuse na téma korupce v ČR v posledních letech úspěšně rozvinula, zahraniční literatura také poskytuje řadu úvah a analýz, které různým způsobem definují korupci a popisují modely korupčního jednání. Teoretická báze k uchopení problému je tedy dnes již široká. Univerzální řešení korupce však zatím nebylo nalezeno, a tak multidimenzionalita tohoto problému stále představuje výzvu k jeho dalšímu zpracování. Tento článek reprezentuje jeden z pohledů na problém korupce v ČR. Vychází z předpokladu, že uvažování o korupci má být etnocentrické a má brát v úvahu vývoj, který formoval současný charakter společenských vztahů. Cílem práce je představit alternativní koncept korupce respektující dosavadní závěry teoretiků a konkretizovat jej českými společenskými podmínkami v kontextu transformačního společenského vývoje po roce 1989. Obecný teoretický model korupčního jednání bude aplikován na reálné podmínky, které pravděpodobně umožňují a spouštějí korupční vztahy v české společnosti.

* Autorka je studentkou Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, obor sociologie a Právnické fakulty MU. E-mail: lop@mail.muni.cz.

1. Teoretický koncept

Většina z nás má alespoň obecnou představu o tom, co je obsahem pojmu korupce. Lze říci, že korupce v sobě nese především mlhavé morální odsouzení rozmanitého, avšak těžko určitelného společenského jednání. Ve snaze definovat korupci uniká univerzálnost obsahu tohoto význačného pojmu, který se pak stává záležitostí určité skupiny nebo jednotlivce. Co vše bude chápáno jako korupce, záleží zejména na sociálním prostředí jeho tvůrce, regionálním a zejména státním teritoriu (tedy státu) a historickém faktoru (tedy z pohledu jakého historického období je korupce posuzována) (Chmelík 2003).

1.1 Klasická dělení definic

Historie hledání adekvátních definic korupce je poněkud nepřehledná. České texty často citují jednu ze souhrnných česky vydaných prací k tématu korupce, jež obsahuje následující přehled klasického pojetí tohoto fenoménu: (Frič 1999: 13–18)

(1) Korupce jako deviantní chování („public-office“ definice).

Toto pojetí se opírá o definici předloženou J. S. Nye, definici starou již téměř 40 let: „... chování, které se z důvodů dosahování soukromých (osobních, rodinných, úzce skupinových) finančních anebo statusových zisků odchyľuje od formálních povinností vyplývajících z veřejné role anebo přestupuje normy, aby (veřejný činitel) získal určitý typ soukromého vlivu“ (Nye citován ve Frič 1999: 14). V této kategorii se nachází celá škála definic od úzkých právních, přes interně normativní¹, až po definice založené na veřejném mínění. Ale zatímco první dva druhy definic jsou kritizovány jako příliš úzké, normy definované prostřednictvím veřejného mínění jsou zase až příliš široké, neboť se vlastně obloukem vracíme k mlhavému tvrzení, že lidé vidí v korupci „něco nezdravého“. Blíže se tomuto okruhu definic věnuje např. Heidenheimer (Heidenheimer et al. 1989).

(2) Korupce jako patologické chování („public interest“ definice).

Základ tohoto pojetí položila definice Friedrichova, později doplněna dalšími autory. Toto pojetí považuje korupci za nezdravou, narušující přirozený stav věcí, boj s korupcí je v tomto případě bojem ve veřejném zájmu (Frič 1999: 15–16). Zde vzniká obdobný problém, jako s předchozími definicemi – kdo určuje, co je veřejný zájem? Blíže k těmto definicím např. Nye (Nye 1989).

(3) Korupce jako chování maximalizující zisk („market centered“ definice).

Toto pojetí korupce reprezentuje Klaverenova definice, která vidí veřejného činitele jako subjekt, který v tržním prostředí maximalizuje svůj zisk bez ohledu na etické standardy společnosti (van Klaveren citován ve Frič 1999). Tato definice bývá kritizována zejména proto, že ne každá maximalizace zisku veřejným činitelem musí být nutně korupcí. Tomuto druhu definic se blíže věnuje např. Rose-Ackerman (Rose-Ackerman 1999).

(4) Pragmatické řešení korupce (definice v mezinárodních smlouvách).

Korupce definovaná pragmaticky se opírá o právní normy, chápe pak korupci jako chování, které se odchyľuje od norem regulujících výkon funkcí veřejných činitelů, jež jsou stanoveny

v právních řádech jednotlivých států, a jejichž porušení může být státy také sankcionováno. (Frič 1999: 18) Možnosti sankce jsou nutné v případě, že chtějí státy proti korupci bojovat represivními právními normami.

1.2 Alternativní pojetí

Jako alternativu k výše uvedenému způsobu zpracování předkládám a doplňuji Höfflingovo dělení definic (Höffling 2002: 14–19). Je zajímavé tím, že rozdílný obsah pojmu korupce pokládá ve třech variantách definic na pomyslné kontinuum od nejširší po nejužší a vytváří tak komplexní pohled na způsoby definování korupce. K dalším teoretickým analýzám Höffling navrhuje využívat „zlatou střední cestu“, zbylé dvě definice však mají v debatě o korupci své místo, jen je třeba uvědomit si, jak rozdílný obsah může pojem korupce nést. Všechny tři definice jsou tedy využitelné a navzájem se nevyklučují, ale doplňují.

(1) Korupce jako symbolické odsouzení nemorálního (široké pojetí).

V běžné řeči nebude mít korupce charakter vycizelovaného odborného termínu, a jelikož je oblíbeným společenským tématem, bude na sebe nabalovat mnoho různých typů reálného jednání. Tuto definici provází silný, negativní emocionální náboj. Korupce se dnes, zejména v médiích, používá jako symbol zkaženosti, takové rozmělnění pojmu vlastně pokrývá původní jazykový obsah latinského pojmu corruptio. Jako takový v sobě nese potenciál skandalizovat skutečnost, může být použit k populistické kritice současného stavu věci ve složkách, které ve společnosti mají pravomoc rozhodovat.² Stejným způsobem se lehce stane nástrojem („špinavého“) politického boje, např. k denunciaci politických protivníků.

(2) Korupce jako trestný čin (úzké pojetí).

Jen určitá část toho, co je považováno za nemorální nebo společensky škodlivé, je obsaženo v restriktivních právních normách. Také v případě korupce vedou právní definice k výrazným omezením obsahu pojmu. Důvodem jsou zásady trestního práva, které požadují jasný a určitý popis skutkového stavu připisatelný jako protiprávní jednání konkrétní osobě. V právních normách jsou dobře zachycena specifika rolí jednotlivých aktérů korupčního jednání a jejich komplementarita – vždy se jedná o někoho, kdo úplatek nabízí a někoho, kdo úplatek přijímá (respektive v některých případech i naopak jeden vyžaduje – druhý dává).³ Přesto je tento způsob definování korupce považován za nedostatečný, jak již bylo konstatováno v případě Fričem zmiňovaných pragmatických (právních) definic.

(3) Korupce jako kvalifikované porušení norem (ideální teoretická definice).

Höffling předkládá, že pokud se pokusíme jednak ohraničit vágní pojem korupce, jak je chápána v první kategorii, a zároveň se ještě nedostat do striktní pozitivně-právní roviny druhé kategorie definic, budeme chápat korupci jako normativní kvalitu lidského jednání, jako individuální porušení univerzálních norem (slovy Höfflinga kvalifikované porušení sociálních norem).

Korupce je v tomto pojetí:

„Akt výměny zboží považovaného za cenné, který probíhá minimálně mezi dvěma osobami, a jehož účelem je optimalizace zisku všech zúčastněných stran. Přinejmenším jeden z aktérů výměny se přitom rozhoduje mezi následováním obecných, univerzálních norem či standardů, nebo naopak podřízením svého jednání speciálním, partikulárním, soukromým normám. Všichni aktéři této směny očekávají (v případě odhalení) možné negativní sankce těch, vůči kterým jsou povinni dodržet normy obecné, univerzální.“ (Luedtke, Schweitzer citováni v Höffling 2002: 16).

Tato definice rozšiřuje politicky konotovaný antagonismus mezi soukromým a veřejným zájmem na abstraktní polaritu mezi univerzálními a partikulárními normami. Korupční vztah je zároveň omezen jeho výměnným charakterem. Ne každé nedodržení priority univerzálních společenských norem je korupcí, zneužití pravomoci veřejného činitele bude korupcí jen pokud, pokud půjde o transakci. Ačkoli nejde o nově objevenou dimenzi, neboť s transakčním charakterem korupčních vztahů počítá většina ostatních definic, je třeba připomenout, že výměna (transakce) je jedním ze základních definičních prvků pojmu korupce.

Univerzální normy můžeme chápat jako principy demokracie a právního státu, jsou formálním předpokladem fungování demokratického státního zřízení. Ačkoli je jejich charakteristickým prvkem, že jde o normy oficiálně proklamované, není kritériem univerzálnosti rozsah jejich dodržování. Univerzální normy představují ideální způsoby jednání, které by byly jediným způsobem jednání v ideální demokracii. Jejich hlavním adresátem je člověk obecně, jedinec jako občan, který je *rovný* ve svých právech a povinnostech každému dalšímu občanovi v podobné situaci.

Partikulární normy se naopak obracejí na konkrétního člověka v konkrétní společenské situaci. Partikulární normy vyžadují nerovné zacházení se subjekty, které by si podle univerzálních norem rovný být měly. Vznikají a fungují v komplexu neformálních vazeb, které existují v konkrétním vztahu nebo ve vlivné skupině.⁴ Partikulární normy jsou neoficiální, neformální, utajované. Nemusí přitom sledovat jen zájem jedné osoby, ale také takový, který může jednající považovat za zprostředkovaně svůj – zájem rodiny či jiné skupiny, se kterou se jednající identifikuje. Partikulární zájem může sledovat například kolektivní orgán ve prospěch politické strany.⁵

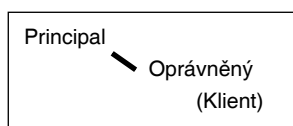
Abstrakcí z jednotlivých korupčních případů získáme dvě základní oblasti rozhodování, ve kterých na sebe narážejí univerzální a partikulární normy – při realizaci práv a povinností adresátů univerzálních norem a při nakládání se zdroji (majetkem), kterými nemůže disponovat určitý subjekt sám a nechá za sebe jednat. Zájem, jenž sledují partikulární normy, koliduje s univerzálním standardem jednání v případě specifických sociálních rolí.⁶ Specifické sociální role spojené s univerzálními normami jsou takové, ve kterých aktéři vydávají autoritativní rozhodnutí, jehož důsledky (náklady) sami nenesou. Náklady těchto rozhodnutí nese zastupovaný subjekt (stát, územní samospráva, soukromá obchodní společnost), adresáti univerzálních norem (občané, žadatelé, soutěžitelé) nebo obě skupiny.⁷

Do definice je tedy třeba ještě doplnit, že v transakci dochází k optimalizaci zisku účastníků *na náklady jiného subjektu*. Odpověď na otázku, kdo nese náklady transakce, představuje kritérium, podle kterého je určen okruh univerzálních norem relevantních pro úvahy o korupci. Zisk aktérů v korupčním vztahu na úkor subjektů mimo tento vztah není ničím novým, pracuje

s ním například Rose-Ackerman, která subjekt nesoucí náklady označuje jako Principal (Rose-Ackerman 1999).

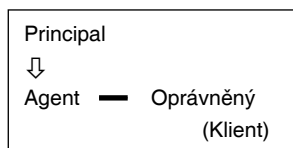
Model vztahu jako triády vytvořený Rose-Ackerman předpokládá v korupčním vztahu kromě poskytovatele (Agent) a příjemce (Klient) také prvek autority (Principal), v jehož neprospěch jednání probíhá. Tento prvek je rozmanitě dosaditelný – variuje od zřizovatele organizace až po metaforu společného zájmu voličů v případě politické korupce. Principal je prvkem autority, které v našem případě odpovídá pojem „zastupovaný subjekt“ (stát, územní samospráva, soukromá obchodní společnost, atd.). Do modelu je ovšem třeba zapracovat také prvek bez jasné autority – Oprávněného (občana, žadatele, soutěžitele), na jehož úkor může korupční vztah také fungovat. Stane se tak následujícím způsobem.

Schéma č. 1

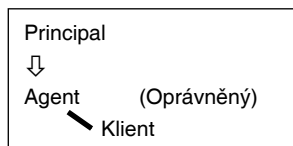
Pokud by mohl Principal ze své autority jednat s oprávněným podle univerzálních norem sám, vypadal by vztah tak, jak naznačuje výrazná čára ve schématu č. 1, Klient zůstává stranou.

Schéma č. 2

Principal však nemůže jednat sám, pověřuje tedy jednáním Agentu. Podle univerzálních norem vznikne vztah Agentu a Oprávněného, Klient zde stále ještě nefiguruje, jak je naznačeno ve schématu č. 2.

Schéma č. 3

Ve chvíli, kdy Agent neuposlechne univerzální normativ a upřednostní partikulární normy, vzniká vztah mezi Agentem a Klientem označovaný jako korupční (schéma č. 3), tentokrát zůstává stranou Oprávněný.

Některé korupční vztahy probíhají pouze na úkor autority, a to tehdy, pokud neexistuje konkrétní Oprávněný subjekt odlišný od Principala. Pak by šlo o klasickou triádu. Některé korupční vztahy však fungují také na náklady nějakého Oprávněného (druhého občana, jiné politické strany apod.). Ať už jde o první nebo druhou variantu, vždy jsou oba prvky zohledněny prostřednictvím univerzálních norem. V prvním případě je Principal garantem i oprávněným adresátem norem, v druhém případě je adresátem navíc Oprávněný.

Terminologie zůstane zachována a pro další úvahy zůstávají součástí pojmu „korupční vztah“ pouze Agent a Klient. Prvky Principal a Oprávněný budou do širšího modelu korupce začleněny prostřednictvím univerzálních norem.

Korupční jednání nemůže být jednoduše označeno jako asociální, neboť i nekonformní jednání může být reakcí na společenský podnět, nehledě na to, že i jednání, které porušuje oficiální normy, může být konformní.

Nakonec to v praxi stejně budou právní normy, které jasně oddělí jednání korupční od nekorupčního. Definice obsažené v platném právu sice zužují rozsah jednání podřaditelného pod pojem korupce, o to větší mají však možnost prosadit se v antikorupční praxi. Právě právní normy mohou být dostatečně konkrétním měřítkem, podle kterého je možné preventivně nebo represivně působit. Jako obecná definice pro teoretickou analýzu problému korupce se však nedají použít. Důvodem je fakt, že i právní teorie potřebuje podklad, na kterém může vést debatu, které jednání už je nutné označit jako korupční, a toto jednání pak postavit mimo zákon, jinak nebude právní řád schopen sledovat společenské změny, kterým se charakter korupce podřizuje. Samo technické právně-normativní řešení totiž bude z povahy věci konkrétní a dílčí, a zároveň ke své efektivitě potřebuje (v ideálním případě) sledovat ucelenou a zdůvodněnou koncepci.

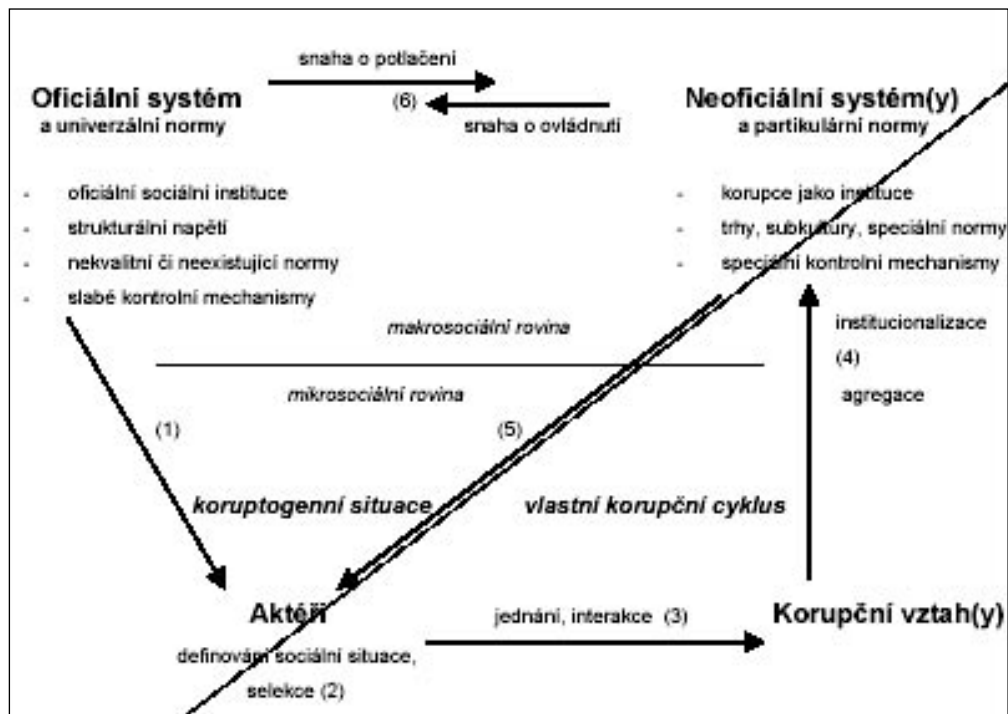
S definicí korupce jako kvalifikovaného porušení norem můžeme dále pracovat s vědomím, že jsme pojem dostatečně zúžili, aby přestal být obecným všezahrnujícím symbolem zkaženosti, čili nenesl emocionální náboj první Höfflingovy kategorie, a zároveň musíme počítat s tím, že pro potřeby praxe se neobejdeme bez třetí, zúžené definice třetí Höfflingovy kategorie, neboť pevným kritériem (ne)korupčnosti jednání zůstane v konečné fázi její zákonost, tedy když legální cestou vzniknou respektované demokratické principy (univerzální normy). V prostoru mezi těmito dvěma krajními definicemi se pohybují úvahy sociologů, politologů a dalších sociálních vědců, již chtějí korupci pevněji uchopit a připravit koncepční podklad pro praktická právní opatření.

1.3 Modely korupce

Definice korupce jako sociálního vztahu je dostatečně obecná na to, aby mohla být aplikována na kteroukoli současnou zemi. Takto umožňuje obecné uchopení problému, ale sama o sobě nepomáhá pochopit specifika korupčního jednání, která se mění s místem a časem. Čím se korupce v jednotlivých prostředích liší, je způsob, jakým korupce vzniká, jak se posiluje nebo naopak oslabuje. Korupce, ačkoli má svou relativně stabilní vztahovou strukturu, je totiž především proměnlivým procesem.

Korupční proces, jak je modelově znázorněn ve schématu č. 4, představuje propojení mikrosociálních a makrosociálních faktorů působících na vznik a trvání korupčního vztahu. Bylo by zavádějící vysvětlovat korupci pouze v jedné nebo druhé rovině. Existenci korupčního jednání nelze vysvětlit *pouze* osobním selháním jednotlivců (Vymětal 2003: 5), ani *pouze* prostřednictvím selhání systému – zhroutení hierarchie norem, všeobecné společenské klima ekonomického a morálního chaosu (Miller et al. 1997: 183). K prvnímu vysvětlení mají tendenci svádět zejména ekonomické definice založené na principu rozhodování podle poměru náklady-výnosy, k druhému vysvětlení zase tíhnou texty hodnotící korupci ve střední a východní Evropě po roce 1989. Víceúrovňový model, který zde představuji, umožňuje propojení sociálních struktur a jednání, korupce je v něm chápána jako výsledek sociálního procesu, ve kterém spolupůsobí mikro- a makrosociální faktory. Ve skutečnosti jde o komplikovaný proces, ve kterém se všechny jeho složky neustále ovlivňují navzájem, přičemž struktury a jednání nejsou striktně oddělené a na sobě nezávislé. Schéma naznačuje jejich základní principy.

Schéma č. 4 „Korupce jako proces“

Pramen: Höffling 2003: 63, upraveno

Výchozím myšlenkovým bodem modelu je oficiální systém norem na makrosociální úrovni. Oficiální systém je způsob, jakým jsou v dané společnosti spravovány věci veřejné, je více či méně podařenou aplikací univerzálních norem. Není tedy ideální, požadavky norem nespĺňuje zcela a ve všem, ale veřejně se k nim hlásí. V ideálním případě by reálné oficiální (právní) normy kopírovaly či konkretizovaly deklarované normy univerzální. Tento systém je však obvykle nekoherentní. Jde zejména o nesrovnalosti v prvcích sociální struktury, sociální instituce mají nejasné obrysy, jeho fungování je někdy v rozporu s deklarovaným následováním univerzálních norem. Používané kontrolní mechanismy nemají dostatečnou sílu dohlížet na dodržování univerzálních pravidel, neexistuje vynucení nebo je slabé. Oficiální systém působí do mikroúrovně na aktéry, ovlivňování aktérů oficiálním systémem je ve schématu označeno číslicí (1).

Kromě oficiálního systému působí na aktéry také neoficiální systémy různých sociálních skupin, jejich vliv je ve schématu označen číslicí (5). Neoficiální systémy jsou reprezentovány alternativními normami, mají také své struktury, normy a kontrolní mechanismy. Snaží se přimět aktéry ke korupčnímu jednání. Oficiální systém a neoficiální systémy mají nejen rozdílné požadavky na aktéry, ale také spolu přímo soupejí. Neoficiální se snaží prorůst a podmanit si oficiální systém, ten se naopak snaží potlačit konkurenty antikorupčními opatřeními. Toto vzájemné působení bylo ve schématu označeno jako (6).

Aktéři (individuální osoby) sledují boj těchto systémů a vyhodnocují jej. Při přechodu na mikrosociální úroveň se obojí sociální struktury transformují v definicích situace a tvoří institucionální, normativní a situační rámec pro jednání jednotlivých aktérů. V této fázi používají aktéři logiku selekce (2) – rozhodují se, kterým normám dají přednost. V případě, že dají přednost partikulárním normám některého neoficiálního systému, přecházejí do další fáze cyklu transakčním jednáním (3). Vzniká vztah dvou aktérů, z nichž jeden (Agent) je nadán pravomocí rozhodnout, aniž by nesl náklady tohoto rozhodnutí. Agent nejedná vlastním jménem a nemá být podle univerzální normy na rozhodnutí osobně zainteresován. Tím, že upřednostní partikulární normy, začne jednat korupčně a směřuje k získání osobního prospěchu na náklady na vztahu nezúčastněných aktérů.⁸

Kumulovaná množství jednání, která sice jsou vědomá a úmyslná, jejichž konečných následků však aktéři málokdy dokáží dohlédnout, přecházejí agregací opět na makroúroveň, kde se institucionalizují, tento přechod je ve schématu označen jako (4). Vytvářejí se zde nové sociální struktury, reprodukují a upevňují „korupci jako instituci“, vytváří se společenský diskurs, případně kriminální scény a organizace. Tak vzniká tento neoficiální systém, jenž opět působí jak na další aktéry, tak na oficiální systém, čímž se cyklus v modelu uzavírá.

Schéma můžeme rozdělit pomyslnou úhlopříčkou z levého dolního do pravého horního rohu. Fáze procesu označené jako (1), (2), (5) a (6) pak reprezentují „prekorupční situaci“, motivační faktory a rozhodování aktérů, kteří mohou dát vzniknout korupčnímu vztahu. V ideálním případě by morálka a osobní přesvědčení rozhodujícího aktéra mohla zabránit vzniku korupčního vztahu, ať už je okolní prostředí jakkoli koruptogenní. Model by tak zůstal pouze ve své prekorupční fázi, ačkoli by reálné incentivy ke korupčnímu jednání byly velmi silné. Ve chvíli, kdy se tak nestane, přecházíme do druhé části úhlopříčkou rozděleného schématu. Rozbíhá se korupční cyklus *per se*, tedy skutečné korupční jednání a upevňování jeho místa ve společnosti – fáze (2), (3), (4) a (5).

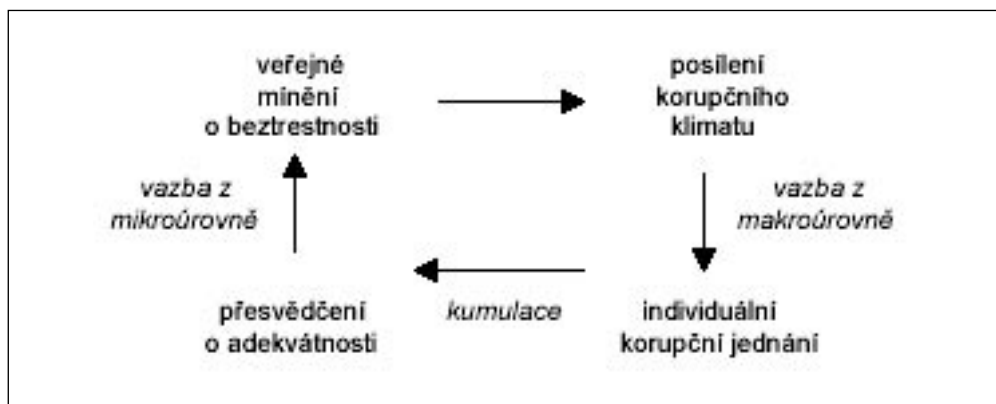
1.4 Stadia korupce a upevňování jejího místa ve společnosti

V literatuře se můžeme setkat s různými návrhy, jak dělit stadia, vývojový rozsah nebo rozlišovat míru rozšíření korupce ve společnosti a určit s tím související místo korupčních transakcí ve společnosti. Kritéria použitá pro tato dělení většinou závisí na tom, pro jaký účel je modelové schéma určeno.⁹

Omezené a neorganizované výměny mezi osobně neznámými subjekty přerůstají z okrajového jevu v ekonomický a politický problém ve chvíli, kdy se institucionalizují a organizují, tedy když změní vztahový rámec. V prvním vývojovém stadiu nejsou jasně dána pravidla, Agent a Klient se neznají, není jasná cena zboží, ani jistý výsledek. Takovou korupci označuje Cartier-Bresson jako *tržní korupci* či *korupci ekonomických transakcí*. Taková korupce by v našem modelu končila v bodě „korupční vztah(y)“, nedošlo by k agregaci jednání a jejich institucionalizaci (4) a nevznikl by tedy korupční cyklus. V druhém vývojovém stadiu jsou korupční jednání více komplexní, jsou dána jasná pravidla, organizace korupce prostřednictvím sociálních sítí převáží a umožní její institucionalizaci v sociální, ekonomický a politický systém výměn, v *korupci sociálních transakcí* (Cartier-Bresson 1997: 50). Takové stadium korupce představuje náš model ve schématu č. 4, jde o uzavřený korupční cyklus.

S každým neodhaleným korupčním jednáním roste přesvědčení o jeho adekvátnosti. Postupem času s narůstáním počtu korupčních skutků tyto přestávají být utajovány a z veřejného tajemství se pomalu konstituuje veřejné mínění o beztrestnosti, což posiluje pozici neoficiálního systému na makroúrovni a pravděpodobnost, že se aktér rozhodne v jeho prospěch. Pro ilustraci tohoto posilování je zde k dispozici ještě jedno doplňující schéma.

Schéma č. 5: Cyklus upevňující korupční síť

Pramen: Chmelík 2003:16, upraveno

Ve chvíli, kdy společnost (veřejné mínění) rezignuje, a kdy určité korupční jednání nadále nepovažuje za odsouzeníhodné, uzavírá se cyklus a snaha o zamezení tohoto jednání se stává mnohem těžší, než by tomu bylo do doby, kdy makro- a mikroúroveň nebyly propojeny, neboť nejsilnější neoficiální systém fakticky nastupuje na místo oficiálního.

Korupce sociálních transakcí je v některých textech označována jako korupce rozvinutá, institucionalizovaná či organizovaná, v každém případě je tím myšleno, že korupce dospěla do svého nejmocnějšího stadia. Korupce sociálních transakcí je složitou soustavou (síť) vztahů různého charakteru. Tato soustava se přitom nevyčerpává v jednom časovém okamžiku, ale přetrvává v čase, a jsou vytvořeny obranné mechanismy proti případným zásahům zvenčí, které by chtěly tuto soustavu narušit či zlikvidovat. Snaha o pochopení a zásah do těchto vztahů se stává velmi obtížnou.¹⁰ Korupce má v tomto případě zvláštní schopnost vstoupit do křehkého, pečlivě vyváženého vztahu brzd a protivah tří prvků státní moci.

Dalšími souvisejícími narušeními, k nimž korupce v rozšířené míře vede, je oslabování státní moci ve prospěch soukromých zájmů a ohrožování nerušeného průběhu hospodářské soutěže – základu fungování volného trhu.¹¹ (Überhofen 1999) Korupce je indikátorem slabých míst oficiálního systému, kde nefungují principy demokracie, a kde dochází k utajovaným transakcím.

1.5 Druhy korupce

Charakter korupce závisí ještě na jednom faktoru – a sice na oblasti, ve které se objevuje. Je třeba mít jasno, o jakém druhu korupce mluvíme. Autoři, zejména politologové, mají tendenci ztotožňovat korupci obecně s korupcí politickou, ovšem obecný pojem korupce by tímto byl

příliš zúžen. Je třeba rozlišovat, kdy se mluví o korupci obecně (tedy ve všech třech níže jmenovaných oblastech), a kdy se jedná konkrétně o korupci politickou, ve veřejné správě a korupci v soukromém sektoru, protože každá má svá specifika.

Politická korupce. S politickou korupcí se setkáváme zejména u poslanců, ministrů a politických špiček ve státní správě (hejtmani a starostové). Musíme sem však zahrnout i kolektivní orgány, a to nejen ty, které jsou typicky nadané rozhodovací pravomocí (např. obecní zastupitelstvo), ale i další nadané specifickými pravomocemi (např. parlamentní vyšetřovací výbor, komise, politická strana, atd.). V těchto případech jde o korupční jednání motivované politicky (např. stranicko-politická patronace) (von Arnim 2003), zejména o porušování norem ústavního charakteru. Jde o nejproblematičtější oblast, jelikož zde obvykle chybí autorita, která by do korupčního cyklu zasáhla.

Korupce ve veřejné správě. Do druhé kategorie veřejnoprávní oblasti bývají zařazovány nižší stupně státní správy, samospráva a soudnictví. Od předchozího druhu korupce se liší tím, že hlavním motivem jednání tentokrát není politická příslušnost, ale jiné incentivy (osobní, rodinný prospěch apod.). Nositelé veřejných úřadů jednají korupčně především porušováním či obcházením norem správního práva (ale částečně i práva ústavního), nejčastěji poskytují právem nepředvídané výhody (Cejp et al. 1996). Tento druh korupce je nejlépe možné redukovat kvalitními právními normami (jak korupci rezistentními, tak antikorupčními). Je to také ten druh korupce, který mohou nejvíce vnímat řadoví občané, neboť se jich nejbliže a v nejširší míře dotýká.

Korupce v soukromém sektoru. Na korupci v nestátním sektoru se často zapomíná, zůstává omezena pouze na problém sektoru veřejného. Jde v tomto případě o korupční jednání narušující konkurenci, soutěž ekonomických subjektů (Überhofen 1999). V českém právním řádu na ni reagují zejména ustanovení obchodního zákoníku proti nekalé soutěži, nepřímo bychom sem mohli zařadit ustanovení trestního zákona o pletichách při veřejné dražbě a při řízení konkurzním a vyrovnacím (§ 128b a § 256b trestního zákona). Korupci v soukromém sektoru pocítují zejména podnikatelé, jak už naznačuje zařazení těchto ustanovení do obchodního zákoníku a mezi trestné činy hospodářské.

Jako doplnění uvádím ještě jedno dělení, se kterým se setkáváme v dokumentech zabývajících se korupcí. Jde o rozlišování mezi tzv. *grand* a *petty* korupcí.¹² Toto rozlišování je založeno na kritériu rozsahu moci, kterou disponuje Agent. „Grand“ korupce znamená korupci vysokých míst (obvykle politické a ústavní špičky), „petty“ korupce zahrnuje ostatní Agenty, kteří nedisponují pravomocí rozhodovat o skutečnostech celostátního dopadu (nejčastěji drobné úředníky).

2. Společenská východiska

Počátky rozšíření vědeckého zájmu o korupci se datují padesátými a šedesátými léty dvacátého století. Tehdy zejména nově osamostatněné kolonie v Asii a Africe poskytovaly široký prostor vědeckým analýzám. Korupce byla spojována s politickou a ekonomickou nevyspělostí a předpokládalo se, že bude překonána a vymýcena.¹³ Ani rozvinuté demokracie však nebyly ušetřeny korupčních skandálů – politické mašinérie v USA, nekalé volební praktiky ve Velké Británii a další skandály přispěly k popularizaci problému korupce. Postupně se však ukázalo,

že v rozvojových zemích je korupce zakořeněná pevněji, než aby ji mohl celkový společenský rozvoj odstranit, a že ani moderní demokracie nenalezly prostředky k jejímu vymýcení ve vlastních řadách (Williams 2000).

Odborníci se dnes shodují na tom, že korupce je stará jako lidská společnost sama. A stejně jako blahobyt pro všechny, je úplná integrita veřejného života spíše otázkou rétoriky a ideálů, než možnou skutečností: *absolutní odstranění korupce ze společenského života je nereálné*. Charakteristiky korupčního jednání jsou rozmanité bez ohledu na mezinárodní konsensus o jeho obecné škodlivosti pro společnost a mění se s místem a časem. Stejně tak, jako je rozdílná korupce v České republice a Nigérii, tak i jednotlivé státy prožívají období, kdy se korupce zdá nabývat na síle nebo naopak být na ústupu. Korupce je součástí společenských procesů, souvisí tedy i s charakterem společenské transformace v této části Evropy (Holmes 1993).

Společenské změny, ke kterým po roce 1989 došlo ve střední a východní Evropě, jsou i po tak relativně dlouhé době, jakou je desetiletí, stále otázkou rozsáhlé diskuse; stejně tak pojetí korupce v jejím kontextu. Ne všichni odborníci na téma korupce souhlasí s jejím zakotvením do souvislostí nedávného společenského vývoje. Takové pojetí však považují za vhodné, neboť kromě jiného lidé nejsou počítače, aby jim mohla být přeformátována paměť a zvyky, či tendence řešit problémy určitým způsobem. Tak jako má kapitalismus postkomunistických zemí pravděpodobně již natrvalo jiný charakter než ve starších demokraciích (Szelényi 1999), bude mít jiný charakter také korupce. Praktický dopad má tento přístup pro uvědomění si klientských a nepotických vazeb, jež jsou jedním z významných důvodů pro vznik a trvání korupce.

2.1 Ekonomická sféra (zvláštní charakter kapitalismu)

Hlavními body výsledků analýzy ekonomické transformace v postkomunistických zemích jsou masivní proces privatizace státního majetku při neexistenci dostatečně definovaných a chráněných vlastnických práv, neschopnost soudů tato práva v takových podmínkách ochránit, síla národních lobby vylučující výrazný příliv zahraničních investic a transformace centrální státní autority do menších úřadů s nedostatečně definovanými a vzájemně se překrývajícími kompetencemi (Varese 1997: 164–167). Společenská situace 90. let je charakteristická (právní) nejistotou a obecným nedostatkem důvěry. Škody napáchané na důvěře občanů v nové demokratické zřízení zatím nebyly příliš napraveny, příkladem může být stále se snižující volební účast občanů. Vnímání korupce spojené s privatizací sice postupně mizí, ale mnohé problémy dneška mají své kořeny v době chaosu transformace, kdy se anomie stala základem nového koruptogenního cyklu.

Jak upozorňuje Szelényi, v postkomunistických zemích není příliš charakteristická kumulace kapitálu v soukromých rukách. Vlastnit v nejistém prostředí kapitál je samozřejmě riskantní. Důležité je zde tak spíše to, kdo kontroluje (a ve svůj prospěch využívá) veřejné zdroje, aniž by tak nesl riziko v případě možných ztrát, jak by tomu bylo, kdyby šlo o soukromý majetek; mluví se o fenoménu tzv. manažerismu¹⁴ (Szelényi 1999).

Souvisejícím problémem je určení, co je veřejným majetkem. Ke tvorbě prostředí příznivého pro vznik korupce tak přispívá další fenomén v západních zemích neznámý – stírání rozdílu mezi soukromým a veřejným majetkem.¹⁵ Nakládání s veřejným majetkem se lehce může stát pololegálním soukromým panstvím. Ve chvíli, kdy nedojde k zásahu veřejné autority

proti tomuto jednání, se uzavírá cyklus upevňující korupční sítě. Zde je možno hledat počátky korupčních incentív na makroúrovni.

Nová vlastnická práva se v devadesátých letech narodila dovnitř starých sítí vztahů. Ekonomická transformace, kterou Česká republika prošla, zahrnovala přesun velkého množství majetku a způsob, jakým byly tyto převody uskutečňovány, vytvořil nejasnou hranici mezi státním (později také samosprávním) a soukromým vlastnictvím. K tomu se přidala nejasná pravidla rozhodování o veřejných zdrojích, a tak se stalo relativně snadným využívat veřejný majetek k jiným účelům, než který určují normy demokratického právního státu, které konstruují ideální vztah *Principal – Agent*.

Po určité konsolidaci situace v druhé polovině devadesátých let byla přijímána opatření, která snižovala korupční incentivy sociálního prostředí a tento trend dále pokračuje (byť podle mnohých příliš pomalu), podporován zejména tlakem na harmonizaci právních předpisů s právem v EU. Systematicky kvalitně byla poměrně záhy upravena hospodářská soutěž, vznikly kontrolní mechanismy a subjekty¹⁶, které postupně získávaly zkušenosti v odhalování korupce, aktivizoval se občanský sektor¹⁷ a mnohé novelizace zpřesňovaly pravidla pro nakládání s veřejným majetkem.¹⁸

2.2 Sociální vztahy a normy (klientelismus a nepotismus)

Jednou ze základních charakteristik společenské situace postkomunistických zemí střední Evropy se stala stále přetrvávající kontradikce mezi otevřenou společností (principy liberalismu, individualismu a občanské společnosti) a dědictvím leninismu (ideokratického autoritarismu) (Nosál 2000). Toto napětí mezi dědictvím historického vývoje a novými demokratickými ideály je možné považovat za základní charakteristiku prostředí, ve kterém se rozvinula korupce typická i pro současné české sociální prostředí.

Vztahy v rámci českých mocenských elit byly a zřejmě i nadále jsou příznivé pro systém protekce. V době, kdy se komunistický režim zhroutil a jiné formy společenské organizace neexistovaly, bylo potřeba, aby přetrvávaly původní klientské sítě kontaktů¹⁹ – i přes jejich určitou nefunkčnost, která vyplývá ze vzájemných ústupků mezi starým a novým systémem (Sajó 1998). Od začátku devadesátých let samozřejmě sociální struktura české společnosti prošla mnoha změnami. Ovšem nestalo se tak způsobem odspoda nahoru prostřednictvím občanské společnosti, naopak, nový řád určili ti, kteří v době převratu disponovali sítí známých, k níž později přidali kontakty v oblasti nové sféry politiky. Legitimita českého normativního řádu jako celku vzniklého v chaotické době devadesátých let byla zpochybněna chováním elit bojujících o kontrolu nad politickou scénou a bývalým státním majetkem.

Komunismus proklamoval egalitářství a ve skutečnosti fungoval jako hierarchický systém, jeho společnosti se ale vyznačovaly vysokou stabilitou. Demokracie v sobě také zahrnuje příslib rovnosti (před zákonem, rovnost životních šancí), ačkoli společenská realita funguje na principu vysoké a stále se prohlubující diverzity, ale navíc je pro ni charakteristická nestabilita. Občané postkomunistických zemí, nezvyklí na vyvažování zájmů a veřejné řešení společenských konfliktů, hledali po revoluci v roce 1989 ztracené bezpečí a pevně definované místo ve společnosti, které s nástupem demokratického zřízení ztratili (Schöpflin 2000). Klientelismus tak, jak mimo jiné vyplývá z některých výzkumů²⁰, není charakteristický pouze pro české elity. Jednání aktérů je v českém prostředí obvykle poskytnuta ochrana prostřednictvím klientských

a dalších interpersonálních sítí, nejčastěji nepotických. Nepotismus může být laicky vyjádřen často dnes citovaným předrevolučním mottem: „Kdo nekrade, okrádá svou rodinu“. Sítě vzájemných závazků přetrvávají, čímž je míněna nejen pokračující existence již vzniklých sociálních sítí, ale také schopnost a ochota tyto sítě nově tvořit a udržovat.

Češi obecně navíc nemají příliš pocit sounáležitosti s komunitou, kterou reprezentuje stát. Mají tendenci chápat jednání jako morální ani ne tak tehdy, když odpovídá požadavkům občanské společnosti (univerzálních norem), ale spíše pokud odpovídá požadavkům užší komunity, resp. rodiny (privátní, partikulární normy). Jedná se pravděpodobně o reminiscenci z dřívějšího režimu, kdy došlo k poměrně ostrému oddělení soukromé a veřejné morálky. Soukromý život rodiny a blízkých přátel byl chápán jako hodnotnější, než život „předstíraný“ v práci a celkově na veřejnosti (Holý 2001).

2.3 Korupce v českém sociálně-transformačním prostředí

V počátečním období transformace došlo v české společnosti k vytvoření makrosociálních podmínek, jež podporovaly vznik a upevňování korupčních vztahů. Sociální instituce oficiálního systému neměly pevné obrysy, jednání nebyla dána jasná pravidla, oficiální právní normy chyběly nebo byly nekvalitní a elity bojovaly o moc. Dění na všech společenských úrovních ovládl normativní chaos doprovázený nejistotou, nevědomostí a lhotejností (pocitem marnosti). Privatizace státního majetku a další nekvalitně provedené transformační procesy celostátního dopadu, prováděné neschopností přetížených soudů a orgánů činných v trestním řízení ochránit práva stanovená univerzálními normami, snižovaly sílu norem a důvěru v nestranné rozhodování autorit. To vše oslabilo legitimitu oficiálního systému. Naopak neformální sociální vazby přetrvávaly a upevnily se, jejich neoficiální systémy posilovaly svou pozici ve společenské organizaci díky své stabilizační funkci, kterou byly schopny vykonávat v rychle se měnících podmínkách a právně-normativním chaosu mladé demokracie. V mikrosociální rovině posilovala prokorupční podněty prostředí nízká loajalita občanů ke státu, dvojí měřítko morálky a celková nedůvěra v autoritativně stanovená pravidla. Vše, co si občané přinesli z dob dřívějšího režimu, se ještě posílilo v chaosu raně transformačního období.

V takovém prostředí sílila váha speciálních norem neoficiálních systémů rodinných komunit a sítí známých, které pak přebíraly stabilizační funkci, dědictví oddělené soukromé a veřejné morálky umožnilo „legitimizovat“ jednání obcházející autoritativně nastavená pravidla prostřednictvím korupčních vztahů. Díky této situaci získávaly neoficiální systémy pevnou pozici a svým zpětným působením na aktéry uzavíraly vlastní korupční cyklus (korupční cykly). Oficiální systém nebyl schopný proti nim účinně zasáhnout, samy neoficiální systémy jej v některých oblastech „kolonizovaly“, korupce se dostala do stadia sociálních transakcí. Je otázkou, jestli korupce v české společnosti po roce 1989 vůbec prošla stadiem ekonomických transakcí, neboť klientské a nepotické vazby jsou dědictvím, které přetrvávalo z dob dřívějšího politického režimu.

Společně s uklidňováním situace – tvorbou kvalitnějších norem, vedenou zejména snahou harmonizovat právo před vstupem ČR do Evropské unie a zlepšením fungování kontrolních mechanismů – byly mnohé korupční incentive redukovány. Ačkoli korupce pravděpodobně také v české společnosti jako problém zůstane, každé narušení probíhajících korupčních cyklů je úspěchem, neboť zabraňuje jejímu dalšímu rozšiřování a zakořeňování.

3. Závěr

Text představil novou koncepci chápání korupce v kontextu tradičních teoretických úvah k tomuto problému. Korupce je pojata jako utajovaný ziskový transakční vztah, ve kterém jeho aktéři upřednostňují neformální partikulární normy před formálními univerzálními normativy demokracie. Etnocentrická konkretizace uvedeného konceptu vycházela z vývoje české společnosti po roce 1989 a zahrnovala sociální podmínky pravděpodobně spouštějící či podporující fungování korupčních cyklů. V České republice po roce 1989 je korupce pravděpodobně stabilním prvkem společenské organizace, jež úzce souvisí s přetrvávajícím vlivem předrevolučních sítí mezilidských kontaktů. Tyto klientské a nepotické vazby, jež mají aktéři v okolním prostředí, nemusí mít stejně důležitou roli v jiných společnostech, které nezažily podobný vývoj, ale v českém prostředí by si zřejmě zasloužily zvláštní pozornost.

Poznámky:

1. V případě interně normativních definicí určuje normy, které korupce porušuje, nadřazený v hierarchii organizace.
2. „...korupce je dnes všude...“, „...tam nahoře jsou všichni zkorumpovaní...“
3. Nedejme se ovšem zmást označením „právní definice“, v českých právních normách pojem korupce, ani jeho definici, nenalezneme. Také proto je potřeba každou práci na téma korupce uvést výběrem definic.
4. Cynicky řečeno, korupce řeší disproporci mezi ideálním požadavkem rovnosti mezi lidmi a jejich reálnou (společenskou, ekonomickou) nerovností.
5. Politická korupce je ovšem bezesporu nejsložitější a nejnepřehlednější korupční oblastí, jejíž hranice jsou těžko určitelné.
6. V těchto specifických sociálních rolích můžeme vidět dražitel ve veřejné dražbě, úředníka na katastrálním úřadě, ředitele nemocnice vypisujícího veřejnou soutěž, atd.
7. Typicky – veřejnou zakázku získá díky upřednostnění partikulárních norem dodavatel, který není nejlevnější a nej kvalitnější. Partikulárními normami jsou známosti, které má vítězný dodavatel v komisi. Zisk z rozhodnutí má vítězný dodavatel, členové komise ani nemuseli dostat úplatek a přímý majetkový zisk pro ně tedy z rozhodnutí neplyne. Ale komise nenese ani náklady. Zato státu se nekvalitně provedenou zakázkou sníží majetek, dodavatel, který měl zakázku získat, ujde zisk. Kromě těchto nákladů jde ještě o náklady nehmotné, stejně závažné, které jdou na vrub demokracii – porušení univerzálních norem destabilizuje celý systém.
8. Ať už jde o prospěch přímý (zvětšení majetku o úplatek, zvýšení osobního kreditu Agentu v očích vlivné osoby), či nepřímý (zvětšení majetku politické strany, jíž je Agent sympatizant, výhoda pro osobu blízkou v obecném smyslu, tedy i pro kamaráda).
9. K právnímu pohledu blíže např. (von Arnim 2003: 206–208), k obecnému rozlišení: (Frič 1999: 32–35), pro mezinárodní srovnání: (Chmelík 2003: 30)
10. Výsledky antikorupčních kampaní, odhalení „shnilých jablek společnosti“ a údajné rozklíčování všech vztahů v té které korupční soustavě, je považováno jen za špičku ledovce. Zvláště obtížné je bojovat proti korupci na vrcholu exekutivy a na politické scéně. Z této pozice by totiž měla antikorupční politika vycházet, a pokud v této oblasti již funguje korupce ve fázi sociálních transakcí, nejpravděpodobnější odhalení a určitá šance na její zlikvidování je zde pouze tehdy, pokud je k dispozici ještě nějaká další autorita určitým způsobem nadřazená špičkám rozhodovací moci ve státě. V ideálním případě by to tedy byli voliči. Pokud hledáme reálnou autoritu, jíž se čeští politici podřizují, nacházíme EU. V případě, že budeme považovat struktury Evropské unie za korupčně neproblematické, resp. méně problematické, můžeme v budoucnosti očekávat také zvýšení

pravděpodobnosti odhalování korupčních transakcí na českých nejvyšších postech z důvodu zvýšené kontroly ze strany EU.

11. Samozřejmě se nabízí otázka, co je zde příčina a co důsledek – zda korupce deformuje tržní vztahy, či deformované tržní vztahy vytvářejí korupci. To samé platí v případě vztahu korupce a nedokonalé fungujících mechanismů v mladých demokraciích. Odpověď na tuto otázku zatím neexistuje, v každém případě bychom měli zkoumat nastavení makrostruktur a ptát se, zda tam, kde nalézáme korupční vztahy, nejsou narušeny základní mechanismy fungování právního státu.
12. Rozlišování těchto druhů korupce má význam zejména při přípravách a vyhodnocení empirických výzkumů. Pokud jsou respondenty domácnosti, je šance na získání dat o *petty* korupci. Reálnější přehled o *grand* korupci mají naopak podnikatelé, jimž tato korupce většinou zneprjemňuje výkon činnosti, zejména při jednáních se státem a jeho organizacemi.
13. „Existuje pak snaha ‚vyléčit‘ tuto neschopnost přenesením čisté a rozvinuté politické kultury ze západních zemí – takové pojetí problému není cizí ani vědeckým úvahám o korupci. Často jde pouze o morální odsouzení vztahů, které jsou na Západě neznámé. Než vyslovíme normativní odsouzení, je třeba pochopit proces označovaný v té které zemi jako korupce, to znamená *analyzovat podmínky, ve kterých korupce vzniká, v jejích historických a kulturních souvislostech*“ (Mainhold 1988: 65, zdůraznila aut.).
14. Nejbohatší vrstvou, elitou jsou manažeři – ti, kteří nevládní, ale spravují.
15. V západních demokraciích je nejasný status vlastnictví, který tyto příležitosti zejména tvoří, nemyslitelný (Sajó 1998). „Na západě jsou soukromé zdroje využívány k zajištění veřejných potřeb, na východě se naopak z veřejných zdrojů financují soukromé zájmy.“
16. Zavedení správního soudnictví, úřad veřejného ochránce práv, vznik speciálních antikorupčních jednotek v rámci boje s hospodářskou kriminalitou, kvalitní činnost Nejvyššího kontrolního úřadu, která podnítila také debatu o tom, že by měl NKÚ kromě kontrolních pravomocí získat i pravomoci výkonné, atd.
17. Zásluhou činnosti organizací Transparency International ČR, Růžový panter a dalších, a také zvýšeným zájmem médií o korupční případy, s oblibou označované jako „skandály“ či „aféry“.
18. Zejména zákon o nakládání s majetkem státu, o veřejných zakázkách a služební zákon. Tato tvrzení podporuje i poměrně mladá skutečnost, že v roce 2004, těsně před účinností nového zákona o veřejných zakázkách (zákon č. 40/2004 Sb.), který podle směrnic Evropské unie zvyšuje transparentnost nakládání s veřejným majetkem, enormně vzrostl celkový počet zadávaných veřejných zakázek. Nabízí se vysvětlení, že nový zákon je skutečně krokem k omezování korupce v tomto sektoru, a tak se mnohé dotčené subjekty chopily poslední příležitosti využít starého děravého zákona umožňujícího formálně neodůvodněné zvýhodňování některých dodavatelů.
19. Toto navazuje na tezi, že rodinné a klientské vztahy zničily socialismus (Možný 1991). Tyto vztahy ihned poté, co „zničily socialismus“ nezmysly. Naopak, ve formě kulturního kapitálu přetrvaly, a staly se nezbytným předpokladem pro toho, kdo chce být součástí postkomunistické mocenské elity (Szelényi 1999).
20. Jeden z výzkumů v devadesátých letech zjistil, že Češi znají specifickou formu korupčních sítí, tzv. „známé“ (angl. „fixers“). Tato síť funguje na principu dlouhodobých závazků – za jednání nedostává Agent ihned odměnu, ale Klient je mu do budoucna zavázán, až sám Agent bude na oplátku něco potřebovat (Miller et al. 1997: 196).

Literatura:

- Arnim, Hans Herbert von, ed. 2003. *Korruption. Netzwerke in Politik, Ämtern und Wirtschaft*. München: Knauer.
- Cartier-Bresson, Jean. 1997. „Corruption Networks, Transaction security and Illegal Social Exchange“. In: *Political Corruption*. Oxford: Blackwell Publishers, 47– 60.

- Cejp, Martin, Kotulan, Petr, Janda, Pavel. 1996. *Korupce*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Praha: Kufiř.
- Frič, Pavol et al. 1999. *Korupce na český způsob*. Praha: G plus G.
- Heidenheimer, Arnold J., Johnsson, M., Le Vine, V. T. 1989. „Terms, Concepts and Definitions: An Introduction“. In: *Political Corruption: A Handbook*. Ed. Heidenheimer, Arnold J. New Brunswick: Transaction Publishers, 3–13.
- Holmes, L. 1993. *The End of Communist Power: Anti-Corruption Campaigns and Legitimation Crisis*. Padstow: Polity Press.
- Holý, Ladislav. 2001. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: SLON.
- Höffling, Christian. 2002. *Korruption als soziale Beziehung*. Opladen: Leske&Budrich.
- Chmelík, Jan et al. 2003. *Pozornost, úplatek a korupce*. Praha: Linde.
- Mainhold, Gerhardt. 1988. „Korruption in Entwicklungsländern. Der Fall Lateinamerika“. *Vorgaenge 96 – Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik* 6, 65–82.
- Miller, William L., Koshechkina, Tatyana a Grodeland, Ase. 1997. „How Citizens Cope with Postcommunist Officials: Evidence from Focus Group Discussions in Ukraine and the Czech Republic“. In: *Political Corruption*. Oxford: Blackwell Publishers, 181–209.
- Možný, Ivo. 1991. *Proč tak snadno? ...některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha: SLON.
- Nosál, Igor. 2000. „Zrození nové politické třídy a její politické kultury: mezi otevřenou společností a dědictvím leninismu“. *Sociální studia* 5, 207–222.
- Nye, Joseph S. 1989. „Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis“. In: *Political Corruption: A Handbook*. Ed. Heidenheimer, Arnold J. New Brunswick: Transaction Publishers, 963–984.
- Rose-Ackerman, Susan. 1999. *Corruption and Government; Causes, Consequences and Reform*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sajó, Andreás. 1998. „Corruption, Clientelism and Future of the Constitutional State in Eastern Europe“. *East European Constitutional Review* 2. sv. 7. Budapest: New York University Law School and Central European University (<http://www.law.nyu.edu/eecr/vol7num2/special/special.html>).
- Schöpflin, George. 2000. *Nations, Identity, Power*. London: Hurst and Company.
- Szelényi, Iván. 1999. „The Rise of Managerialism. The „New“ Class After the Fall of Communism“. In: *European Societies. Fusion or Fission?* Eds. Boje, Thomas P., Steenbergen, Bart van a Walby, Sylvia. London: Routledge, 215–233.
- Überhofen, Michael. 1999. *Korruption und Bestechungsdelikte im staatlichen Bereich*. Freiburg im Breisgau: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht.
- Varese, Federico. 1997. „Corruption in Post-socialist Russia“. In: *Political Corruption*. Oxford: Blackwell Publishers, 163–180.
- Vymětal, Petr. 2003. „Korupce“. *Politologická revue* 1, 3–33.
- Williams, Robert, ed. 2000. *Explaining Corruption*. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Zákon č. 513/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů (obchodní zákoník)
- Zákon č. 140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů (trestní zákon)
- Zákon č. 40/2004 Sb., ve znění pozdějších předpisů (zákon o veřejných zakázkách)
- Zákon č. 218/2002 Sb., (služební zákon)
- Zákon č. 219/2000 Sb., o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích, ve znění pozdějších předpisů (zákon o nakládání s majetkem státu)